

Грищенко А.Л.

Київський національний університет технологій та дизайну

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ОСОБИ ВІД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

У статті визначено вихідні поняття та вибудовано концепцію кримінально-правової охорони особи від домашнього насильства. Увагу акцентовано на викликах, що постали перед громадянами у контексті різного роду криз (політичної, фінансової, соціальної, правової). Також продемонстровано, що із змінами уявлення суспільства про злочинність та караність, а також євроінтеграційному курсу України питання кримінально-правової охорони особи від домашнього насильства сьогодні постає нагально та вимагає концептуального осмислення вихідних категорій. У публікації мова йде про охоронну функцію права та держави крізь призму кримінальних правовідносин, зокрема у контексті напряму як державної політики, так і практичної діяльності. Запропоновано переглянути заходи особистої безпеки і з'ясувати обставини, що, накопичуючись, здійснюють конфліктогенний вплив на особу та сприяють її насильницьким проявам.

Здійснено аналіз співвідношення понять «правова охорона», «правовий захист», «правове забезпечення» та «механізм правового регулювання». Доведено їхній взаємозв'язок, але не тотожність. Враховуючи етимологію та термінологічний аналіз вживаних понять, зроблено висновок щодо обсягу, дії та властивого інструментарію кримінально-правової охорони. Специфікою її реалізації є те, що у ній поєдналися превентивний, виховний та відновлюваний аспекти. Враховуючи стрімкий розвиток України як правової європейської держави, констатується, що сьогодні, не дивлячись на воєнний стан в Україні, значення превентивної складової в кримінально-правовій охороні зростає, імплементація міжнародних стандартів триває, а задекларовані цінності необхідно реалізовувати. Виконання зобов'язань за Стамбульською конвенцією через створення правової бази не можна вважати завершеними. Мова йде про дискусію навколо криміналізації в Україні окремих діянь проти особи, а також проблему тлумачення вже діючої норми Кримінального кодексу України при здійсненні кваліфікації злочину, передбаченого статтею 126-1 «Домашнє насильство».

У статті надано оцінку позиціям вчених, що стосуються системи охорони особи від насильства в межах галузі кримінального права. В результаті проведеного дослідження запропоновано визначення кримінально-правової охорони особи від домашнього насильства.

Ключові слова: кримінально-правова охорона, домашнє насильство, злочин проти особи.

Постановка проблеми. Людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Завдяки сформованим у вітчизняному суспільстві уявленням про злочинність та караність, а також євроінтеграційному курсу України питання кримінально-правової охорони особи від домашнього насильства сьогодні постає нагально та вимагає концептуального осмислення вихідних категорій. Право, правова держава є загально цивілізаційним надбанням та цінністю, чого не можна не враховувати при виданні та застосуванні законів. Найголовніше їхнє призначення – забезпечити максимальну реалізацію, охорону та захист основних прав людини. Про охорону говоримо і тоді, коли вказуємо на основні функції права, зокрема, і охоронну – запровадження та здійснення запо-

біжних заходів з метою запобігання та усунення шкідливих, небажаних для суспільства відносин. Щодо держави, то на різних щаблях конструкції «державна влада» здійснюються завдання із забезпечення та охорони прав і свобод людини, інтересів групи людей та суспільства в цілому.

Обрана тема дослідження не випадково акцентує увагу на охороні як функції права та держави. Це пояснюється тим, що проблема насильства, зокрема домашнього насильства, має бути вирішена насамперед завдяки концептуально розробленій політиці попередження даного виду правопорушення і лише потім боротьби з ним. Враховуючи стрімкий розвиток України як правової європейської держави, констатуємо, що сьогодні, не дивлячись на воєнний стан в Україні, значення превентивної складової в кримінально-

правовій охороні зростає, імплементація міжнародних стандартів триває, а задекларовані цінності необхідно реалізовувати. Виконання зобов'язань за Стамбульською конвенцією [1] через створення правової бази не можна вважати завершеними.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Ціла плеяда науковців-дослідників присвятили свої праці проблемі домашнього насильства як кримінального правопорушення. Мова йде про дослідження, які стосувалися криміналізації домашнього насильства (Н. А. Стасюк, 2022), правового захисту жінок від нього (В. В. Медведська, 2022), його розслідування (Т. В. Іщенко, 2021), попередження (М. Ю. Самченко, 2011), запобігання (О. С. Дмитрашук, 2021 і О. Л. Беспаль, 2019), протидії (У. М. Митник, 2021), реагування (А. Я. Шинкарчук, 2021) та ін.

У той же час, зважаючи на обрану тему статті, важливо вказати на роботи, на сторінках яких з'ясовувалися поняття, сутність, складові теоретичної конструкції «кримінально-правова охорона». Питанням кримінально-правової охорони особи були присвячені праці таких дослідників, як, зокрема, І. О. Бандурка, П. С. Берзін, С. В. Бородин, Д. П. Євгєєва, С. Г. Киренко, В. О. Навроцький, В. М. Панькевич, З. А. Тростюк, С. Д. Шапченко. Проте, як зазначалося, залишається ряд проблем, які потребують свого вирішення.

Метою статті є виявлення теоретичних основ кримінально-правової охорони особи від домашнього насильства з огляду на необхідність її пізнання та реалізації сучасної концепції державної політики у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. До проблеми визначення кримінально-правової охорони долучався В. В. Кузнецов, який також проводив паралель між цим предметом наукового дослідження та охоронною функцією кримінального права, вказував на відсутність нормативного її трактування і тому існуючу множинність доктринальних підходів. Вчений продемонстрував, насправді, три, складені у наукових колах, позиції щодо розуміння «кримінально-правової охорони», а саме: 1) як системи правових засобів, що організована найбільш послідовним чином з метою подолання перешкод на шляху задоволення інтересів суб'єктів права (Н. О. Гуторова, О. О. Дудоров); 2) як системи правових засобів що забезпечують охорону, зосереджуючи зусилля на тому, щоб відносини, взяті під охорону кримінального закону залишалися, як правило, об'єктами охорони

і якомога менше зазнавали злочинних посягань (В. К. Матвійчук, Т. А. Павленко); 3) як захист суспільних відносин (І. М. Копотун) або як забезпечення прав людини (М. В. Карчевський) [2, с. 107]. Якщо згідно із першим підходом відбувається ототожнення кримінально-правової охорони та механізму правового регулювання кримінальних відносин, відповідно до другого – мова йде про формування та наступне застосування кримінального законодавства і здійснення кримінально-правової політики, то у третьому випадку відбувається змішування понять «охорона», «захист», «забезпечення». Виходячи із таких розумінь, більшою мірою розділяємо думку представників другого з перерахованих вище підходів, хоча і підкреслюємо тавтологію запропонованого визначення, не вдалість дефініції із позиції логіки – так зване визначення через визначення. В. В. Кузнецов зумів уникнути цієї проблеми, запропонувавши підходити до кримінально-правової охорони як до певної системи кримінально-правових засобів, що включають кримінально-правові норми (різних видів за своїм функціональним призначенням) та методи кримінально-правової політики (пеналізація та депеналізація, криміналізація та декриміналізація), за допомогою яких нормативність права переводиться в упорядкованість суспільних відносин [3, с. 109]. Більшою мірою таке групування позицій є усталеним, тому зупинимося виключно на співвідношенні вживаних понять.

Зв'язок понять «правова охорона», «правовий захист», «правове забезпечення» та «механізм правового регулювання» можна назвати тісним та закономірним. В літературі написано багато праць, у яких охорона та захист розглядаються як: 1) синоніми чи подібні за значенням поняття стосовно мети, завдань, методів; 2) обов'язок і право особи; 3) реалізація внаслідок виключно правомірної поведінки та реалізація, пов'язана з порушенням права; 4) ціле та складова тощо [4]. Маємо думку, яку вже було згадано вище, що відмінність між охороною та захистом полягає в тому, що охороняють, щоб запобігти і недопустити, а захищають, щоб нейтралізувати та відновити. Що стосується співвідношення «правове забезпечення» та «правове регулювання», то частково бачимо схожу ситуацію – їх розглядають як синоніми, як загальне і складову, як пов'язані, але не автономні поняття. Проаналізувавши доктринальні підходи, дотримуємося другої позиції та вбачаємо місце правового регулювання у складі правового забезпечення, але й додаємо до структури ще правову

охорону та правовий захист. Саме ж правове регулювання визначаємо як систему норм права, що впорядковують відповідні суспільні відносини.

Враховуючи етимологію та термінологічний аналіз вживаних понять, можна констатувати їх взаємозв'язок, але жодною мірою не тотожність. Саму ж кримінально-правову охорону пропонуємо розуміти як систему організаційно-правових заходів по гарантуванню безпеки особи та цінностей суспільства від злочинних посягань шляхом здійснення формалізації права, наступної його реалізації у кримінальних правовідносинах, а також кримінально-правового впливу держави завдяки провадженню відповідної політики. Із визначення стає зрозумілим, що кримінально-правова охорона охоплює розробку та прийняття нормативно-правових актів, створення інституцій як публічного, так і приватного формату, правореалізаційна діяльність через дію правових принципів, настанов, заборон, рекомендацій у суспільному житті і житті громадян, під час функціонування держави, її органів, громадських об'єднань.

Чергове переосмислення правових категорій пов'язане із постійними змінами уявлень суспільства про злочинність та караність, а також євроінтеграційним курсом України. Концепція Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року [5] (2021 року у назві та тексті документа «2023 рік» було замінено на «2025 рік») свідчить про розуміння нагальності вирішення проблеми. Метою прийняття цього документа у 2018 році стало забезпечення розбудови системи запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі відповідно до міжнародних стандартів (у першу чергу Стамбульської конвенції) і Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [6] в умовах децентралізації та запровадження комплексних дій та заходів, спрямованих на зменшення масштабу такого явища. Сама ж Державна соціальна програма запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року [7], затверджена була лише у 2021 році та з урахуванням вимог Указу Президента України «Про невідкладні заходи із запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі, захисту прав осіб, які постраждали від такого насильства» [8].

Виклики, що постали перед Україною у контексті різного роду криз (політичної, фінансової, соціальної, правової), лише посприяли зростанню

кількості даного виду злочинів. Впровадження комплексного інтегрованого підходу до подолання домашнього насильства триває, про організацію надання всебічної допомоги постраждалим особам хоч і заявлено, але стверджувати, що повноцінно функціонує зарано. Культура відносин і досі далека від утвердження ненасильницького характеру приватних відносин.

Аналізуючи положення Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» [9] та порівнюючи їх із нормами статей Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», переконаємося, що засоби захисту жертв сімейного насильства та механізми протидії цього явища в Україні, хоч і зафіксовані, однак ще не є ефективними. Хоча дійсно їх система розширилася. Із самої назви видозміненого закону стає зрозумілим, що політика держави орієнтована не на попередження, а на запобігання та протидію сімейного насильства. Що знову ж таки «перегукується» із обраною темою публікації.

Усі чекали, що із набуттям чинності Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» [10] проблема насильства в сім'ї ліквідується, або хоча б дані свідчитимуть про її регрес. Існуючі до цього види адміністративних стягнень характеризувалися занадто м'якими санкціями, зокрема, не сприяли переосмисленню особою, яка здійснювала насильство в сім'ї суспільної небезпеки вчиненого діяння, та у переважній більшості не сприяли його виправленню.

Із 2018 року в частині протидії домашньому насильству відбулося нововведення – було запроваджено інститут кримінальної відповідальності осіб, які вчинили домашнє насильство у будь-якій формі. Важливо вказати, що дискусія навколо криміналізації в Україні окремих діянь проти особи, тривала довго. Але зараз до неї доєдналася проблема тлумачення вже діючої норми, передбаченої статтею 126-1 «Домашнє насильство» Кримінального кодексу України [11]. Її формулювання таке: домашнє насильство, тобто умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або

погіршення якості життя потерпілої особи, карається громадськими роботами на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк до двох років. І тут знову з'явилася проблема – у правозастосовній практиці, і у доктрині виникають питання стосовно тлумачення систематичності вчинення для можливості кваліфікації діяння за ст. 126-1 КК України [12].

Недопущення та протидія зазначеного явища зумовлює доцільність дослідження причин його поширення, як одного із механізмів вирішення окресленої проблематики. І в цьому контексті, вважаємо, необхідно приділити увагу обставинам, що, накопичуючись, здійснюють конфліктогенний вплив на особу та сприяють їй насильницьким проявам. А щодо постраждалої особи – переглянути заходи особистої безпеки.

Необхідно наголосити, що факти здійснення насильства в сім'ї є прикладом порушення фундаментальних та конституційно гарантованих прав людини. Дотримуємося позиції, що факт скоєння домашнього насильства притаманний більшості родинам, які ведуть антисоціальний спосіб життя, а особи з девіантною поведінкою часто вчиняють такі діяння. Однак, інформаційні ресурси переконують, що причинами домашнього насильства у цілому, є різні соціальні, економічні, психологічні, правові, політичні, фізіологічні чинники [13; 14, с. 25].

Значні темпи зростання злочинів, в тому числі і проти особи, поставили перед суспільством і державою найважливішу задачу стабілізації обста-

новки і створення умов для позитивної динаміки процесів забезпечення охорони інтересів людини та основних соціальних цінностей.

Висновки. Дослідження теоретико-правових засад кримінального права дозволило з'ясувати поняття кримінально-правової охорони особи від домашнього насильства – систему організаційно-правових заходів по гарантуванню безпеки особи від злочинних посягань в сім'ї шляхом здійснення формалізації права, наступної його реалізації у кримінальних правовідносинах, а також кримінально-правового впливу завдяки відповідній державній політиці.

Кримінально-правова охорона охоплює розробку та прийняття нормативно-правових актів, створення інституцій як публічного, так і приватного формату, правореалізаційна діяльність через дію правових принципів, настанов, заборон, рекомендацій у суспільному житті і житті громадян, під час функціонування держави, її органів, громадських об'єднань.

У громадянському суспільстві, яким по праву може вважатися суспільство в Україні, уявлення про злочинність та караність базується на принципі усі є рівними перед законом. Євроінтеграційний курс нашої держави сприяє доланню окремих стереотипів про відносини в сім'ї та вимагає переосмислення вихідних категорій. Запобігання та протидія домашньому насильству в Україні, що відоме ще з давніх часів та лише видозмінене внаслідок різного роду криз (політичної, фінансової, соціальної, правової) і особистих життєвих обставин, лише почали розвиватися на рівні державної політики за активної підтримки міжнародних організацій.

Список літератури:

1. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11.05.2011. URL: <https://rm.coe.int/1680462546> (дата звернення 29.06.2023).
2. Кузнецов В. В. Кримінально-правова охорона: проблеми визначення поняття. *Науковий вісник Ужгородського університету*, 2015. Випуск 30. Том 2. С. 107–110.
3. Булавина С., Давидова Т. «Захист» та «охорона»: теоретичні аспекти юридичних термінів. *Історико-правовий часопис*. 2017. №1 (9). С. 27–31.
4. Павленко Т. А. Деякі теоретичні аспекти співвідношення понять «охорона», «захист», «забезпечення», «реалізація» та «гарантії прав і свобод людини». *Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 18–19 жовт. 2018 р.* / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Харків: Право, 2018. 552 с. С. 205–211.
5. Концепція Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 10.10.2018 № 728-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/728-2018-%D1%80#Text> (дата звернення 29.06.2023).
6. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення 29.06.2023).
7. Концепція Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року: постанова Кабінету Міністрів України від 24.02.2021 № 145. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення 29.06.2023).

8. Про невідкладні заходи із запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі, захисту прав осіб, які постраждали від такого насильства: Указ Президента України від 21.09.2020 р. № 398/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/398/2020#n2> (дата звернення 29.06.2023).

9. Про попередження насильства в сім'ї: Закон України від від 15.11.2001 № 2789-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2789-14#Text> (дата звернення 29.06.2023).

10. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 06.12.2017 № 2227-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19#Text> (дата звернення 29.06.2023).

11. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 29.06.2023).

12. Гловюк І. Питання тлумачення систематичності домашнього насильства у практиці ККС ВС. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/pytannya-tlumachennya-systematychnosti-domashnogo-nasyilstva-u-praktytsi-kks-vs> (дата звернення 29.06.2023).

13. Гаряча лінія з питань протидії торгівлі людьми, запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей. URL: <https://1547.ukc.gov.ua/dovidkova-informatsiya/protydiya-domashnomu-nasyilstvu/prychyny-vchynennya-domashnogo-nasyilstva/> (дата звернення 29.06.2023).

14. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання: навч.-метод. посіб. / уклад.: А. В. Запорожцев., А. В. Лабунь, Д. Г. Заброта та ін. Київ. 2012. 246 с.

Gryshchenko A.L. THEORETICAL BASIS OF CRIMINAL AND LEGAL PROTECTION OF A PERSON AGAINST DOMESTIC VIOLENCE

In the article there is defined the basic notions and built a concept of criminal and legal protection of a person against domestic violence. The attention is given to the challenges faced by the citizens in the context of various crises (political, financial, social, legal). In addition, it is demonstrated that together with the changes in the ideas of a society about crime and punishment as well as with the view of Ukrainian course to European integration the question of criminal and legal protection of a person against domestic violence is an urgent issue at present and calls for conceptual interpretation of initial categories. In the publication, there is discussed the protective function of the law and state through the prism of criminal legal relationship, in particular, in the context of direction of both state policy and practical activity. It is proposed to rethink the means of personal protection and find out the circumstances that, when building up, make conflict-generating impact on a person and contribute to their violent manifestations.

There is made the analysis of a correlation of notions “legal protection”, “legal defense”, “legal provision” and “mechanism of legal regulation”. There is proved their connection but not identity. Taking into account the etymology and terminological analysis of the used notions, there is a conclusion made about the volume, actions and common tools of criminal and legal protection. The specifics of its implementation are that it combines preventive, educational and restorative aspects. In the context of swift development of Ukraine as a legal European country, it is stated that presently, despite the state of war in Ukraine, the meaning of preventive component in criminal and legal protection grows, the implementation of international standards continues, and declared values should be realized. Fulfillment of the obligations under the Istanbul Convention through creation of legal basis cannot be viewed as finished. This is about the discussion around criminalization of certain actions against a person in Ukraine as well as the problem of interpretation of the current legal norm of the Criminal Code of Ukraine when defining the crime provided by the article 126-1 “Domestic violence”.

In the article, there is an evaluation given to the positions of the scientists that are connected to the system of protection of a person against violence within the sphere of criminal law. As a result of the conducted research, there is proposed a definition of criminal and legal protection of a person against domestic violence.

Key words: Criminal and legal protection, domestic violence, a crime against a person.